

לידתה של הגלות

על מלכות הרומנטיזציה של הגלות

"מעשה אבות סימן לבנים". ספר בראשית מהווה מעין דגם של ההיסטוריה היהודית. מוקדי הספר הם הבעיה הדמוגרפית והבעיה הגיאוגרפית, המאבק נגד העקרות והניסיון להשתרש בארץ. בסיומו של הספר, נגלה לפנינו פן אחר של ההיסטוריה, העתיד להיות עצוב וטרגי: הגלות. הספר מסתיים בירידה, אולם גם בביטחון בגאולה: "פֶּקֶד יִפְקֹד אֶתְכֶם וְהֶעֱלָה אֶתְכֶם מִן הָאָרֶץ הַזֹּאת אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר נִשְׁפַּע לְאַבְרָהָם לְיִצְחָק וְלְיַעֲקֹב" (בר' נ, כה). יעקב אבינו משביע את יוסף "וְעָשִׂיתָ עִמָּדִי חֶסֶד וְאֶמֶת, אֵל נָא תִקְבְּרֵנִי בְּמִצְרַיִם" (בראשית מז כט). וכך משביע גם יוסף את אחיו. את הגלות מלווה הציפייה לגאולה, ותודעת קדושתה של ארץ ישראל.

ניכור, פיזור, שעבוד

המהר"ל מפראג לימד אותנו שיש בקללת הגלות שלושה מימדים: ניכור, פיזור ושעבוד. ניכור מאדמת המולדת וארץ הנחלה: "יִוָּלְדָה ה' אֶתְךָ וְאֶת מְלֶכְךָ אֲשֶׁר תִּקְּים עָלֶיךָ אֵל גּוֹי אֲשֶׁר לֹא יִדְעֶתָ אֶתָּה וְאֶבְתִּידָ" (דברים כח, לו). פיזור, שאינו מאפשר את ריכוז הכוח והפעולה: "וְהִפְיִצְךָ ה' בְּכָל הָעַמִּים מְקַצָּה הָאָרֶץ וְעַד קֶצֶה הָאָרֶץ" (כח, סד). ושעבוד: "וְהִתְמַכְּרְתֶם שָׁם לְאִיִּבְיָד לְעַבְדִּים וְלִשְׁפָחוֹת וְאִין קָנָה" (כח, סח).

הגאולה, היא האנטיתזה לגלות, השאיפה לתיקון עולם. ראשיתו של חזון הגאולה בביקורת הגלות, בתפיסת הגלות כקללה, כשבר הדורש תיקון. והנה, עינינו שזכו לראות בהמתקת הקללה ובתקומת העם, עדים לחזיון אבסורדי: הרומנטיזציה של הגלות. זיכרון סלקטיבי משנה רטרואקטיבית את ההיסטוריה ויוצר ברבים נוסטלגיה לקיום שלא נזקק לגדרות ביטחון ולנשק. לפעמים מרגיש אני כאילו הרבה מצאצאי פליטי הנאציזם ועולי המצוקה של שנות השלושים, בייחוד אלה שהגיעו ממרכז אירופה, לא סלחו לציונות על חטאותיה, כשהמירה את בתי הקפה של וינה, ברלין ואולי גם ורשה, בחולות הלבנטיניות של המזרח התיכון.

שורשים וכנפיים

הגלות היא תופעה פוליטית, כלכלית וחברתית. אולם מעבר לכך, היא תופעה קיומית ופילוסופית, זהו ה'ניכור', חיים חסרי שורשים, הקוסמים לרבים. הבית הוחלף בבית הקפה

ובאי-המחויבות של חדר במלון. ואכן, בעולם האינטלקטואלי המודרני והפוסט-מודרני התפתחה תרבות המחייבת את הניכור והתלישות. לפנינו קונפליקט ערכי, שאצלנו הוא בא לידי ביטוי בהתנגשות בין מולדת לגלות, בין נאמנות פטריוטית לבין "אזרחות העולם". זהו עימות בין שרשים לבין כנפיים. הגלות יצרה דמות של יהודי תלוש מהקרקע אך בעל כנפיים, כנפיים שאפשרו לו להמריא לשיאים תרבותיים. הציונות הרדיקלית רצתה להחזיר ליהדות את השורשים. הציונות לימדה שהגלות אינה עכשיו עונש, היא הפכה לחטא. זהו חטא, שעונשו בצדו, שיצרה רוח ללא גוף, ופגעה פגיעה אנושה בשלמות האנושית. הפתרון נמצא בסינתזה. נראה לי ששני המרכיבים גם יחד, קיימים במסורת היהודית. היהודי הוא עם החייב לפרוש כנפיים ולעוף, ויחד עם זאת כעץ שתול על מים, חייב הוא שורש לבקש. הוא בעל כנפיים ושורשים גם יחד.

לדעתי, הכנפיים היהודיות חסרי השורשים מיוצגות באופן מופלא בדמותו של ההוגה והמבקר היהודי נְלִטְר בנימין. הוא סירב לקבל את הזמנתו חברו גרשם שלום, להגיע ארצה ולהמשיך באוניברסיטה העברית את עבודתו התרבותית. שמי ארץ ישראל היו מצומצמים למעופם של יהודים גדולים אלה. הוא נשאר באירופה התרבותית. בספטמבר 1940, בתוך קבוצת פליטים, עבר בנימין את הרי הפירינאים לכפר הקטלני פורטבו (Portbou). הוא רצה לעבור דרך ספרד כדי להגיע לארה"ב, אך התקיימה בו בכל אכזריותה התוכחה שבפרשת 'כי תבוא': "וְהִתְמַכְּרְתֶם שָׁם... וְאֵין קָנָה". הפספורט והויזה ספרדית היו בידיו, חסרה הייתה לו חותמת היציאה מצרפת, ממנה ברח. הספרדים לא רצו לתת לו להיכנס, בתוך מחווה מיוחדת הרשו לבנימין לישון אותו לילה במלון בעיר. למחרת היה אמור להיות מגורש שוב לצרפת הכבושה וליפול בידי הגסטפו: "וְהִיֵּיתְ לְשָׁמָּה לְמִשְׁלַל וְלְשִׁנְיָה בְּכָל הָעַמִּים... וְהִיֵּיתְ מְשֻׁנָּע מִפְּרָאָה עֵינִיִּד". אותו ערב, שלח ולטר בנימין יד בנפשו. היום מתכבדת פורטבו בפילוסוף הגרמני שהגיע לשעריה, מראה למבקרים את המלון הנטוש, ומתגאה ב'מעבריים', האנדרטה שהקים דני קרוון לזכרו. פורטבו מכניסה היום אורחים לזכר האורח אותו דחתה, בחייו ובמותו. כשמצאו את גופתו של בנימין, היה בכיסו חופן פזטות. פזטות אלו הספיקו כדי לשכור בבית הקברות, עבור גופתו את הגומחה מס' 563 למשך חמש שנים. או אז נזרקו עצמותיו לקבר משותף בלתי ידוע, ואין אנו יודעים היכן. כמה סמלי זה לדמותו של ולטר בנימין, לקללה המלווה את הקסם שבגלות. בעלת כנפיים הייתה היונה שנוח שלח מהתיבה, לתור את העולם שנהרס, "וְלֹא מְצָאָה הַיּוֹנָה מְנוּחַ לְכַף רַגְלָהּ (בראשית ח, ט). כיונה, גם אותם הפליטים בעלי הכנפיים לא מצאו מנוח: "וּבְגוֹיִם הָהֵם לֹא תִרְגְּיֵעַ וְלֹא יִהְיֶה מְנוּחַ לְכַף רַגְלָהּ" (דברים כח, סה). כל הציפורים מוצאים מנוח באדמה אחרי מותם. המוות מחזירה אותם אל האדמה ממנה נלקחו. יונים אלו לא מצאו מנוח, אף אחרי מותן. כפי שכתבה נלי זק"ש, המשוררת היהודית הגדולה, בשירה 'הוי הארובות': "וּגּוּפוֹ שֶׁל יִשְׂרָאֵל בַּעֲשֵׁן הַנִּישָׂא בְּאוֹרֵי". הארובות הפכו את השמים לבית קבורתם של הקורבנות ולמקום מנוחתם. לחלקת אדמה, לא היו

היהודים זכאים אף אחרי מותם. הפסוק התמים בנבואת ישעיהו, קיבל עכשיו משמעות טרגית שלא שערו אבותינו: "מי אלה כעב תעופינה וכיונים אל ארבתיהם" (ישעיה ס, ח).

גורל וייעוד

הציונות היא חיפוש המנוח לכף הרגל, אך הרבה יותר מכך. ביטא זאת הרב יוסף דוב סולובייצ'יק כשפיתח את הרעיון, לפיו מאוחד עם ישראל בשתי בריתות, ברית גורל וברית ייעוד. ברית הגורל באה לידי ביטוי בספר בראשית בברית בין הבתרים: "ויהי השמש לבוא... והנה אימה חשכה גדלה נפלת עליו. ויאמר לאברהם דע תדע פי גר יהיה זרעך בארץ לא להם" (בראשית טו, יב-יג). אולם, לפנינו גם ברית ייעוד: "ואברהם היו יהיה לגוי גדול... כי דעתיו למען אשר יצוה את בניו ואת ביתו אחריו ושמרו דרך ה' לעשות צדקה ומשפט" (בראשית יח, יח-יט). צדקה ומשפט מהווים את האתגר הקיומי שלנו במדינת ישראל. אמנם כן, אנו מצווים במצוות ניכור, אך זהו ניכור לפני הקב"ה: "כי לי הארץ פי גרים ותושבים אתם עמדי... כי ימוך אחיך ומכר מאחזתו ויבא גאלו" (ויקרא כה, כג-כה). גרים אנו בארץ, ומכאן המחויבות והאחריות, לגרים, לחלשים, לעניים, לנמצאים בינינו בגלות, לחסרי הגג, לאלה שנזרקו מבתיים כי לא יכלו לשלם את המשכנתא או את שכר הדירה.

אנו נדרשים להחזיק בפרדוקס של שרשים וכנפיים גם יחד. לעוף עם הכנפיים, אך לא להיתלש מהשורשים. להיות גרים בארץ, ולמרות זאת לא להסכים לגלות ולא להיכנע לה.